

OKO SPORNOGA KONJUNKTIVA U TACITA

Konjunktiv pluskvamperfekta u Tacitovoj rečenici *Tum electus (sc. Agricola) a Galba ad dona templorum recognoscenda diligentissima conquisitione fecit, ne cuius alterius sacrilegium res publica quam Neronis sensisset (Agr. 6)*¹ tumačili su izdavači donedavna dvojako: prema jednima, rečenica je *ne... sensisset* namjerna, a konjunktiv pluskvamperfekta stoji u njoj mjesto konjunktiva imperfekta *sentiret* samo zato da bi se — a to je u skladu s Meilletovim učenjem o vidskom karakteru suprotnosti *infectum: perfectum* — označila svršena radnja; prema tome, gornji bi izraz valjalo prevesti: „*da ne... osjetiti*“. Drugi pak smatraju istu rečenicu posljedičnom, a pod konjunktivom pluskvamperfekta, vele, stoji indikativ *senserat*; u tom bi slučaju ona značila: „*da nije... osjetila*“.

Međutim, mene nijedno od ta dva mišljenja nije zadovoljilo: prvo mišljenje stoga što se u novije vrijeme pokazalo da ne postoji oštra vidska opozicija *sentiret: sensisset*, pored ostaloga i zato što je konjunktiv imperfekta sam po sebi vidski neutralan², a drugo mišljenje stoga što se njime insistira na preteritnom značenju onoga *sensisset*, čime onda dolazi do nelogičnosti da se tvrdi kako se nešto nije dogodilo što se uistinu dogodilo (jer je država, pored Neronovih pljački, pretrpjela i mnogo drugih).

Stoga sam prije nekoga vremena posvetio tom pitanju kraći članak³ nastojeći da dam vlastito tumačenje spornoga mjesta, posredujući između onih dvaju oprečnih mišljenja od kojih prvo usmjeruje radnju *sensisset* u budućnost, a drugo je projicira u prošlost. U tu je svrhu bilo važno također pronaći glagolski oblik koji se uistinu krije pod konjunktivom pluskvamperfekta *sensisset*. Po mojem uvjerenju, tu je riječ o futuru II tipa *futur-a antérieur-a*, koji dobro pokriva oba zna-

¹ Riječ je o tome da je Neronov nasljednik Galba povjerio Tacitovu tastu Agrikoli dužnost da pregleda zavjetne darove po hramovima i da ustanovi koji od popisanih nedostaju, pa da ih nastoji pronaći i vratiti na svoje mjesto. Agrikola je taj zadatak, po Tacitovim riječima, vrlo savjesno obavio. Naravno, nije bilo moguće nadoknaditi gubitak koji je zadesio Rim pri požaru god. 64. n. e., a tako isto nije bilo moguće prikupiti ono zlato i ostale dragocjenosti koje je Neron opljačkao iz hramova i upotrijebio za gradnju i uređenje raskošne carske palače — *domus aurea*.

² Isp. M. Kravar, *Vidska vrijednost oblika latinskoga glagola (dis.)*, Zagreb 1954, str. 60 i d.

³ „Jedan sporni konjunktiv u Tacita“, *Radovi filozofskoga fakulteta u Zadru* 1 (1959/1960), str. 82—84, gdje se nalazi ostala literatura koju ovdje ne spominjem.

čenja jer djeluje na crti vremena: *budućnost-prošlost*⁴. Drugim riječima, smatram da se gornja misao u vrijeme vršenja radnje *facere* — kad bi se izricala nezavisno sa stanovišta subjekta glavne rečenice (tj. Agrikole) — ne bi izrekla ni futurom I *non sentiet* („neće osjetiti“) ni indikativom pluskvamperfekta *non senserat* („nije bila osjetila“) nego futurom II *non senserit* („neće biti osjetila“). Stoga sam sporno mjesto u Tacita i objasnio ovako: „Agrikola, koga je Galba tada izabrao da pregleda zavjetne darove po hramovima, vrlo brižnim popisivanjem učinio je da država *ne bude osjetila* svetogrđe koga drugoga nego Nerono-vo“. A kod toga ono „da ne bude osjetila“ treba, prema osnovnom značenju *futur-a antérieur-a*, shvatiti kao: „da se ne pokaže (u budućnosti) da je osjetila (u prošlosti)“.

S mojim se tumačenjem nije složio F. Barišić⁵ obrazlažući svoje neslaganje slijedećim tvrdnjama:

1) da ja rečenicu *ne . . . sensisset* ne shvaćam kao finalno-konsekutivnu, a da nju upravo tako treba shvatiti;

2) da moje tumačenje „iako dovtljivo, deluje kao suviše izveštačena konstrukcija“;

3) da se shema *budućnost-prošlost* u Tacitovoj rečenici *Quippe a filio eiusdem Thrasulli praedictum Neronis imperium in tempore memorabitur, ne nunc incepto longius a b i e r i m* (*Ann.* VI, 22) ne može primijeniti, a da upravo to što je kod predvođenja izostavljen prilog *nunc* najbolje pokazuje neodrživost načelnoga rješenja koje ja predlažem. Stoga bi se ta rečenica, prema Barišiću, morala prevesti ovako: „ . . . da se *sada* (istakao F. B.) ne bih udaljio od započetog predmeta“.

Na žalost, moram odgovoriti da se nijedan Barišićev prigovor (kao ni druge neke njegove tvrdnje, o čemu malo kasnije) ne može prihvatiti:

Ad 1) Tu se naprosto radi o Barišićevu meni, uostalom, neshvatljivom propustu koji je svakome očit tko pročita, na primjer, prvu rečenicu u mojem *résuméu*: „Le plus-que-parfait du subjonctif, inusité dans les propositions finales consécutives, Tac. *Agr.* 6 . . . *ne . . . sensisset*. . . Osim toga, upravo je sporni konjunktiv u takvim rečenicama privukao moju pažnju, što me je potaklo da tragam za vlastitim rješenjem i da to rješenje dam na onaj način kako je već izloženo.

⁴ Isp. M. Kravar, „Futur II u našem glagolskom sistemu“, *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru* 1 (1959/1960), str. 30—50, a napose str. 30—36.

⁵ „Nepравilnosti u latinskoj finalnoj rečenici“, *Zbornik Filozofskoga fakulteta u Beogradu*, knj. IX—1 (1967), str. 67—88. Barišić raspravlja uopće o nepravilnostima u latinskim finalnim rečenicama, o raznim odstupanjima njihovim od pravila *consecutio temporum* (tj. o onakvim slučajevima u kojima poslije glavnoga vremena u glavnoj rečenici ne dolazi u zavisnoj konjunktiv prezenta, a poslije sporednoga vremena u glavnoj ne dolazi u zavisnoj konjunktiv imperfekta nego konjunktiv kojega drugog vremena. Sa mnogom polemizira na str. 80—83, pa se ja ovdje osvrćem isključivo na taj dio njegove radnje. Napominjem ipak da u Barišića, pored nekih vrijednih zapažanja (npr. o Plautovoj glagolskoj sintaksi), ima i dosta takvih mišljenja s kojima se nije moguće složiti; isp. o tome nešto u bilj. 14.

Ad 2) Moje tumačenje „*da ne bude osjetila*“, tj. „*da se ne pokaže*“ (u budućnosti) *da je osjetila* (u prošlosti)“ ne predstavlja nipošto izvještajnu konstrukciju, nego je riječ o značenju inherentnom tome glagolskom obliku, futuru II tipa *futur-a antérieur-a*, kojega prirodu i raznovrsnu upotrebu valja i u našem jeziku dobro upoznati⁶.

Ad 3) Što se tiče tvrdnje da prilog *nunc* u naprijed citiranoj Tacitovoj rečenici *Ann. VI, 22*, koji je u mojem prijevodu izostavljen, govori protiv moga načelnog rješenja i sheme *budućnost-prošlost*, odgovaram ovo: Prilog *nunc* izostavljen je u prijevodu, kako ćemo odmah vidjeti, samo zato što, kao na primjer ni ono *longius*, nije bitan za razumijevanje smisla rečenice, a ni značenja onoga glagolskog oblika koji se krije pod konjunktivom perfekta *abierim*. Jer shema *budućnost-prošlost* ne zavisi od okoline, u ovom slučaju od priloga *nunc*, nego je sadržana u samom tom glagolskom obliku. Stoga Barišićevo vidsko tumačenje: „... da se sada ne bih udaljio od započetog predmeta“ ne mogu prihvatiti. Jer Tacit se, govoreći o Tiberijevoj sklonosti k magiji, o magu Trasulu, pa zalazeći, s time u vezi, u filozofska razmatranja o ljudskoj sudbini (*Ann. VI, 20, 21, 22*), ovdje zaista preko svoga običaja već udaljio od predmeta izlaganja, tj. od opisivanja pogibija uglednih rimskih građana, žrtava podozrivoga i okrutnoga Tiberija. Tako ja i dalje ostajem ovdje kod svoje interpretacije. Jer Tacit kaže da će o proročanstvu što ga je sin toga istoga Trasula dao o Neronu da će postati car biti govora kad za to dođe vrijeme (tj. u njegovu kronološkom prikazivanju događaja), „da se ne budem sada previše udaljio od započetog predmeta“, tj. da se ne pokaže da sam se *ovo sada* previše udaljio“.

Odgovorivši tako na neosnovane Barišićeve prigovore i tvrdnje, želio bih još pokazati kako moj kritičar, u tumačenju finalnih preterita kakav je *ne... sensisset*, nije dosljedan jer nema jedinstvena kriterija, pa stoga u biti jednake primjere tumači jedne ovako, a druge onako, ili pak jedan te isti primjer čas ovako, a čas onako. Evo o čemu je riječ:

Barišić je sve primjere finalnih preterita⁷ podijelio na dvije skupine: na one koji dolaze uz *verba faciendi*, dakle na one što ih nalazimo u rečenicama u kojima se finalno značenje miješa s konsektivnim⁸, i na one koji stoje u čisto namjernoj rečenici. Za prve smatra da imaju značenje prošlih vremena, a da im je vidska funkcija slabije izražena. Stoga on naš primjer iz *Agr. 6.* i shvaća ovako: „Agrikola je... učinio da država od mnogih skrnavljenja, (*sc.* koja je bila osetila), *nije osetila*

⁶ U tom je pogledu vrlo poučna već citirana rasprava M. Kravara s obiljem raznovrsnih primjera, pa stoga ponovno na nju skrećem pažnju.

⁷ Isp. njegovu zbirku takvih primjera, *o. c.*, str. 75—77.

⁸ Pronađena su u svemu dva takva primjera, ovaj u Tacitovu *Agrikoli* i drugi u Plinija Mlađeg, *Paneg. 40, 3*: *effecisti ne malos principes habuissent*, koji je posve analogan prvom; pa stoga, kako tko već tumači prvi primjer, tako isto tumači i drugi.

(istakao B. G.) ničije već jedino Neronovo⁹. Nasuprot tome, konjunktivi istih preterita u čisto namjernoj rečenici izražavaju, prema njemu, samo stanje svršenosti, tj. imaju isključivo vidsko značenje¹⁰. Međutim, takva je distinkcija ne samo nepotrebna — da ne kažemo odmah i netočna — nego se njome Barišić zapleo i u nerješive teškoće. Da to pokažem, bit će, mislim, dovoljan ovaj moj primjer iz Tacita: . . . *ac saepe etiam confitendum erat ne frustra quaesivisset* (Ann. III, 67). Tu Barišić predlaže ova dva rješenja¹¹: prvo, po kojem bi finalni preterit *ne* . . . *quaesivisset* trebalo da predstavlja eliptičnu rečenicu koja u sebi sadrži jednu čisto namjernu *ne esest* i drugu relativno-konsekutivnu *qui quaesivisset*; dakle, *confitendum erat, ne (sc. esset qui) frustra quaesivisset* = „Trebalo je priznavati da on ne bi (*sc.* bio onaj koji je) uzalud pitao“ — što sada zaista predstavlja izvještačenu konstrukciju! Ali osjetivši i sam da je takvo tumačenje slabo vjerojatno („došli smo do zaključka da ova shema za mnoge (*sc.* primjere) ne odgovara“), Barišić se radije zalaže za drugo rješenje. No sada on čini očito nasilje nad smislom svrstavajući rečenicu *ne* . . . *quaesivisset* među one uz *verba faciendi* („u širem smislu“) i dajući joj ovo značenje: „I često je trebalo priznavati (*sc.* samo zato) da on (*sc.* Tiberije) nije uzalud postavio pitanje“. A takvo je tumačenje, u kojem se na tako neprirodan način pokušava spojiti namjera s posljedicom, bar meni neprihvatljivo i apsurdno. Osim toga riječ je o slijedećem događaju: Protiv prokonzula Gaja Silana vodi se istraga *de repetundis*; Tiberije, koji je upravo takva nedjela strogo kažnjavao, prisustvuje istrazi i sam postavlja mnoga pitanja optuženiku, pa je Silan, onako ustrašen i k tome nevješt govornik, prisiljen da često potvrdno odgovara samo zato da Tiberijevo pitanje ne bi ostalo bez odgovora. Kako pak Silanov odgovor slijedi, normalno, poslije Tiberijeva pitanja, to rješenje po Meilletovoj vidskoj opoziciji *infectum: perfectum* ovdje pogotovu ne bi došlo u obzir: „Valjalo je priznati (zato) da T. uzalud *ne postavi* (?) pitanje“; no pitanje je već bilo postavljeno! Stoga je, mislim, očito da kao jedino moguće i logično dolazi u obzir naše rješenje po izloženoj shemi *budućnost-prošlost*, koje se opet da provjeriti pomoću *futur-a antérieur-a quaesiverit* („bit će upitao“) što bi stajao mjesto konjunktiva pluskvamperfekta *quaesivisset* u nezavisnoj rečenici. Ponovit ću stoga svoje tumačenje koje sam, nešto skraćeno, dao u prethodnom radu: Silan je bio često prisiljen priznati samo zato „da ga Tiberije *ne bude* uzalud *zapitao*“, tj. „da se ne pokaže da je T. uzalud postavio pitanje“.

⁹ Ovo se tumačenje, s izuzetkom eliptične rečenice u zagradi, svodi u biti — kako to priznaje i sam autor — na tumačenje koje daju Ernout-Thomas u svojoj *Syntaxe latine*³, str. 415. Moram ovdje također napomenuti da se Barišić, pišući opsežnu raspravu o vrlo složenim pitanjima, oskudno služi literaturom predmeta o kojem raspravlja. Jer osim spomenute Ernout-Thomasove sintakse i Stolz-Schmalz-Leumann-Hofmannove gramatike, drugih djela, a pogotovu specijalne literature, gotovo uopće ne navodi.

¹⁰ Isp. *o. c.*, str. 83.

¹¹ *O. c.*, str. 82, bilj. 30.

Nije dakle tu riječ o finalno-konsekutivnoj nego o čisto namjernoj rečenici, koja se uza sve to točno pokorava našoj shemi. A to je i razumljivo jer se u svim navedenim primjerima radi o finalnim preteritima istovrsnoga podrijetla.

S time u vezi imao bih još napomenu na jedan od Barišićevih glavnih zaključaka¹². On naime smatra da je do osjetnih razlika u dosadašnjim tumačenjima preteritnih konjunktiva uz *verba faciendi* dolazilo zbog toga što se nije zapazila vrlo važna činjenica, naime „da u rečenicama ove vrste konjunktiv pluskvamperfekta dolazi uvek i samo posle sporednih vremena u glavnoj rečenici, a konj. perfekta samo posle glavnih vremena“. Ja, naprotiv, smatram da je ta činjenica — inače notorna — za razumijevanje takvih finalnih preterita bez ikakve važnosti, jer se upotreba konjunktiva perfekta, odnosno konjunktiva pluskvamperfekta regulira ovdje mehanički po pravilu *consecutio temporum*. Stoga ni ovdje, posve razumljivo, kao uostalom ni drugdje, poslije glavnoga vremena u glavnoj ne bi mogao u zavisnoj rečenici doći konjunktiv pluskvamperfekta. Važno je dakle u našim primjerima samo ovo: da u njima konjunktiv perfekta i konjunktiv pluskvamperfekta u zavisnoj rečenici odgovaraju futuru II u nezavisnoj upotrebi. A takvo sam mišljenje *implicite* izrekao već u prvom radu, u kojem sam, kao potvrdu svome tumačenju spornoga mjesta *ne . . . sensisset*, paralelno naveo primjere *ne abierim* i *ne quaesivisset*, stavivši tako samim time među njih znak jednakosti¹³.

I na kraju, naglasio bih — ako je to uopće potrebno — da moje tumačenje navedenoga spornog mjesta u Tacita, kao i ostalih primjera, predstavlja unekoliko razradu i aplikaciju teza prof. M. Kravara na jedan konkretan slučaj: na finalne i finalno-konsekutivne rečenice s onim dvjema konjunktivima, kojima je dosad nedostajalo jedinstveno i opće prihvatljivo objašnjenje. Time želim reći da bi trebalo da kritičar i u ovom predmetu steče — diskusije ili polemiziranja radi — određen sud o novijim pogledima na pitanja o kojima je riječ — prije negoli se složi ili ne složi s mojim prijedlozima i rješenjima¹⁴.

Zadar.

B. Glavičić.

¹² O. c., str. 85.

¹³ O. c., str. 84, bilj. 17.

¹⁴ Na kraju svoga prvog rada, protumačivši konjunktiv pluskvamperfekta *ne sensisset* kao futur II u nezavisnoj upotrebi, kazao sam ovo: „Takva, iako malobrojna mjesta najbolje potvrđuju mišljenje (sc. M. Kravara) da oblici perfektne osnove latinskoga glagola (ukoliko nemaju prezentsko-perfektno značenje, naglašavam ovdje) označuju u prvom redu vrijeme, a tek onda, i to u pojedinim sintaktičkim situacijama, pokazuju i svoju vidsku vrijednost“. Na to odvrća Barišić (o. c., str. 81, bilj. 25): „Neodrživost ovoga shvatanja, bar kada su u pitanju finalni konjunktivi preterita, mislimo da je očigledna“. Međutim, kako je pokazala analiza navedenih primjera (najuvjerljiviji je, mislim, primjer *Ann.* III, 67), naše tumačenje posve odgovara.

Što se pak neki primjeri naših konjunktiva daju svesti na prezentsko-perfektne smisao, sasvim je u skladu s dvojnomo naravi latinskoga perfekta; tako onaj Plautov

RÉSUMÉ

B. Glavičić: AUTOUR DU SUBJONCTIF DISCUTÉ CHEZ TACITE

Le plus-que-parfait du subjonctif, peu usité dans les propositions finales-consécutives, Tac. Agr. 6 (... diligentissima conquisitione fecit, *ne cuius alterius sacrilegium res publica quam Neronis sensisset*), est l'objet de discussions. Pour les uns, celui-ci est une expression correspondante à l'action achevée, donc: *ne... sensisset* = „afin qu'elle ne sentit pas“; les autres le justifient en transposant l'action de *sensisset* au passé et affirment qu'à cette place, dans une proposition indépendante, on aurait le plus-que-parfait de l'indicatif: *senserat*, donc: *ne... sensisset* = „(de sorte) qu'elle n'a pas senti“. L'auteur de cet article rejette ces deux opinions; la première, parce qu'elle se fonde sur l'idée périmée de Meillet de l'opposition d'aspect *infectum: perfectum*; et la deuxième, comme unilatérale, car elle insiste trop sur la „transposition au passé“ de l'action du subjonctif en question.

Pour résoudre ce problème l'auteur propose une forme adéquate au subjonctif de *sensisset* dans la proposition indépendante, le futur II du type du futur antérieur: *non senserit* = „elle n'aura pas senti“. Une telle forme concilie bien les deux opinions mentionnées, parce qu'elle situe l'action sur la ligne du temps entre „le futur et le passé“, donc: *ne... sensisset* = „(de sorte) qu'elle n'eût pas senti“. Cete interprétation s'accorde avec les conceptions courantes sur la valeur des formes du perfectum du verbe latin.

Cette interprétation, exposée pour la première fois dans *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru* 1(1959/1960), pp. 82—84, est défendue dans cet article contre une critique récente qui a été prononcée dans le sens de l'autre opinion mentionné ci-dessus, c.-à-d. *ne sensisset* = (dans une proposition indépendante) *non senserat* (cf. F. Barišić, „'Nepravilnosti' u latinskoj finalnoj rečenici“, *Zbornik Filozofskog akulteta u Beogradu*, l. IX-1 (1967), pp. 67—88. et, en particulier, pp. 80—83).

primjer (*Stich.* 679): *curavi... cena ut cocta esset* = „ut praesto esset“. Tvrditi da su takvi svi, bio bi besmisao, jer bi se onda iz perfektnih oblika izgonilo preteritno značenje i ondje gdje je ono na dlanu. Uostalom, ništa nas ne ovlašćuje da prezentno-perfektno značenje latinskoga perfekta izjednačujemo s perfektivnim vidom našega glagola. Pa kad bi se svi slučajevi i dali svesti na *perfectum praesens*, to nam ne bi niipošto davalo pravo da dva „preteritalna“ konjunktiva, imperfekta i pluskvamperfekta, smatramo „zamjenom“ za konjunktiv prezenta, odnosno perfekta.